

משבר הממלכתיות

תכנית ההתנתקות וההתמודדות עם המשבר האמוני שיצרה

ענת רוט

בשנים האחרונות נחשפנו למחאה מסוג חדש המכונה "תג מחיר": פגיעה בפלסטינים, ברכוש פלסטיני ובמסגדים, ולעתים אף ברכוש משטרתי וצה"ל, כתגובה לפגיעה במפעל ההתיישבות ביש"ע או כניסיון ליצור "מאזן אימה" כדי למנוע פגיעה כזו בעתיד.¹ על פי הערכת ראש השב"כ, יורם כהן, אף על פי שהנפגעים העיקריים הם פלסטינים, פעולות אלימות אלה אינן מכוונות נגדם, אלא נגד הנהגתה של מדינת ישראל, הנתפסת על ידי מבצעייהן כהנהגה חסרת ערכים הנוהגת כלפי המתנחלים וההתיישבות בארץ ישראל בדרך פוגענית, לא הוגנת ולא דמוקרטית.² לאחרונה הוסיף כהן כי שורשי התופעה של "תג מחיר" "נמצאים בתגובה מאוחרת להתנתקות", והסביר כי מדובר ב"כמה עשרות פעילים" אשר חוו משבר ביחסם כלפי המדינה, ומאז ההתנתקות הם חשים כלפיה "ניכור הולך וגובר".³

ניתוח תהליך ההתנתקות מלמד כי משבר דומה כלפי המדינה חוו רבים מאנשי

- * המאמר מבוסס על אחד הפרקים בעבודת הדוקטורט שנכתבה באוניברסיטת בר אילן, בהנחיית פרופ' אשר כהן: "תיאוריות הפונדמנטליזם במבחן המציאות: הזרם התורני בציונות הדתית ומאבקיו נגד תכנית ההתנתקות והריסת הבתים בעמונה", רמת-גן 2011.
- 1 חשוב לציין כי חלק גדול מאירועי "תג מחיר" טרם פוענחו, ולא ידוע מי עומד מאחוריהם. כך למשל רק לאחרונה הודיעה המשטרה כי מחקירת המקרה של פעולת "תג מחיר" בכפר קוסרא התברר כי מי שביצע אותה לא היו מתנחלים, אלא ערביי הכפר בעצמם: א' פורשר, "הפלשתנים פברקו 'תג מחיר'", ישראל היום, 28.2.2013.
- 2 ב' רביד, "ראש השב"כ על "תג מחיר": מתנחלי יצהר מטילים טרור על הממשלה", הארץ, 3.2.2012.
- 3 א' כהנא, "ראש השב"כ: תג מחיר – אחת הסכנות המשמעותיות למדינה", מקור ראשון, 4.1.2013.

הזרם התורני בציונות הדתית.⁴ הנסיגה החד צדדית מרצועת עזה, פינויים של 25 יישובים ללא תמורה, ובעיקר האופן שבו פעלו המדינה ומוסדותיה בתהליך קידום ההתנתקות, יצרו פער עצום בין האידאה שעליה חנכו והתחנכו חוגים אלו בבית המדרש ובין מה שחוו באותם הימים, אשר עורר שאלות אמוניות קשות עד כדי ערעור יסודות תפיסתם הממלכתית. עם זאת, הזרם התורני בכללו הצליח להתגבר על המשבר האמוני שחווה, ולמעט קבוצה קטנה בשוליים שזנחה את הדרך, רובו המוחלט של ציבור זה נשאר נאמן לתאולוגיה הממלכתית, ממשיך לראות במדינת ישראל הנוכחית את "ראשית צמיחת גאולתנו", מייחס לה מעמד של קדושה למרות מעשיה, מתנגד לשבירת הכלים מולה, אוסר אלימות מכל סוג שהוא ומתנער לחלוטין ממעשים דוגמת "תג מחיר".⁵

במאמר זה אבקש להציג את הגורמים שיצרו את המשבר האמוני בימי המאבק בהתנתקות ובעקבות פינוי היישובים, לתאר את סימני השאלה האמוניים שעורר, לבחון כיצד התמודדה אתו ההנהגה הרבנית של הזרם התורני, ולהסביר מדוע הצליח ציבור זה להתגבר עליו וכיצד.

הטענה המרכזית במאמר היא שאנשי הזרם התורני אינם רואים במדינה מכשיר בלבד, שתכליתו לממש את מצוות יישוב הארץ, אלא ערך בפני עצמו, שקדושתו אינה מותנית במעשיה הנהגתה. טענה נוספת היא, שלהצלחת הציבור להתגבר על סימני השאלה האמוניים סייעה במידה רבה הפעילות החינוכית וההסברתית הענפה שהובילו רבני הזרם התורני לגווניו בימי המשבר, אשר כללה פירוש מחדש של אירועי התקופה לאור תורתו של הרב קוק, בירור רעיוני מעמיק של יסודות התפיסה הממלכתית וחזרה על עיקריה.

רקע תאורטי

רוב ספרות המחקר העוסקת בזרם התורני בציונות הדתית אינה מתייחסת כלל לקדושת הממלכתיות, וטוענת שהערך העליון והמרכזי הוא שלמות הארץ. רק

4 המונח "הזרם התורני" מתייחס לקבוצה האידאולוגית בתוך הציונות הדתית שצמחה מתוך ישיבת מרכז הרב ומזדהה עם תורתו של הרב קוק, על פי הפרשנות שהעניק לה בנו, הרב צבי יהודה קוק.

5 ראו למשל א' עזר, "הרב דרוקמן: פעולות 'תג מחיר' הן אנטי-יהודיות", ערוץ 7, 3.10.2011; הרב ז' מלמד, "תשובה בעניין פעולות תג מחיר", אתר ישיבה, י' בתשרי תשע"ב; הרב נ' רבינוביץ, "אנשי סדום", אתר ישיבת ההסדר ברכת משה במעלה אדומים, פרשת וירא, תש"ע; הרב א' גיסר, "כמה זה עולה לנו?", מקור ראשון, 22.10.2011; א' פולק, "הרב דודקביץ': פעולות 'תג מחיר' אינן דרכה של תורה", אתר כיפה, 12.12.2011.

קבוצה קטנה של חוקרים זיהו כי אנשי התנועה מקדשים גם את שלמות העם והמדינה, ואולם גם הם הטילו ספק ביכולת של "קדושת הממלכתיות" להחזיק מעמד במקרה של פגיעה משמעותית בשלמות הארץ.

אחד הגורמים לספק היה פרשנות מוטעית של מקור הקדושה המוענקת למדינה והתייחסות אליה כאל "תאורטית בלבד" וכמותנית במעשי הממשלה.⁶ לטענת אהוד שפרינצק, אנשי הזרם התורני מייחסים למוסדות המדינה משמעות משיחית, ולכן רוחשים להם כבוד גדול. לדבריו, גם יחסם לדמוקרטיה הוא חיובי, משום שהם רואים בה אמצעי הכרחי לקיום הלאומי, אך מרגע שהמדינה תחדל לממש את מצוות יישוב הארץ היא תאבד את הלגיטימיות שלה. להערכת שפרינצק, גם אם החלטת הממשלה על פינוי יישובים תתקבל ברוב בכנסת, יראו המתנחלים את עצמם מחויבים "להילחם נגדה בכל מחיר".⁷ עקיבא אלדר ועידית זרטל מוסיפים בהקשר זה כי בעיני המתנחלים, מדינה שפוגעת בשלמות הארץ מפסיקה לייצג את רצון העם, ולכן לא רק שהיא מאבדת את קדושתה, אלא שהם רואים את עצמם מצווים להילחם בה; ואפילו מלחמת אחים מותרת לשיטתם במקרה כזה.⁸ המתנחלים רואים במדינת ישראל אמצעי בלבד, שתפקידו לשמש "גלגל העוזר של מפעל ההתנחלויות", מסביר גדי טאוב:⁹ "היא קדושה רק כל עוד היא משמשת לקיום מצוות יישוב הארץ [...] כל סטייה מ'הפוליטיקה האלוהית' של גאולת האדמה תרוקן את המדינה מתוכן ערכי, ובמשתמע תשחרר את המאמין ממחויבות כלפיה".¹⁰

אבי רביצקי ואליעזר דון-יחיא חולקים על טענה זו ומסבירים שאנשי הזרם התורני רואים במדינת ישראל לא רק אמצעי ליישוב הארץ, אלא גם ערך בפני עצמו, שקדושתו אינה מותנית "בחטא זה או אחר של מנהיגיה".¹¹ עם זאת, מוסיף רביצקי, "דווקא הגבהתה של המדינה למרומים של מהות ושל אידיאה

6 E. Sprinzak, "The Politics, Institution, and Culture of Gush Emunim", L.J. Silberstein (ed.), *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective*, New York and London: New York University Press, 1993, p. 125.

7 E. Sprinzak, "The Iceberg Model of Political Extremism", D. Newman (ed.), *The Impact of Gush Emunim*, Beckenham: Croom Helm, 1985, pp. 32–33.

8 ע' אלדר וע' זרטל, אדוני הארץ, אור יהודה, 2004, עמ' 293.

9 ג' טאוב, המתנחלים, תל אביב 2007, עמ' 88.

10 שם, עמ' 54–55.

11 א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, תל אביב 2005, עמ' 190; ראו גם א' דון-יחיא, "פונדמנטליזם דתי ורדיקליזם פוליטי: הישיבות הלאומיות בישראל", בתוך: א' שפירא (עורכת), ישראל – 50 השנים הראשונות, ירושלים 1998, עמ' 464.

מטאפיזית" היא זו המעצימה את האכזבה ממנה. ולכן אם יוחלט על פינוי יישובים עלול להיווצר מצב שהמדינה כאידאל תמשיך להיות קדושה, אך קדושה זו לא תחול על הממשלה החוטאת: "ככל שיתגלה פער בין המהות לבין הקיום הריאלי [...] כן עלולה המדינה הקונקרטית לאבד מכוחה ומשמעותה [...] שהרי מעתה רק 'מדינת ישראל, יסוד כסא ה' בעולם' היא-היא שמחייבת, ולא צללית זו הנתונה לפנינו".¹² אליעזר דון-יחיא מדגיש כי אנשי הזרם התורני מייחסים "משמעות דתית ממעלה ראשונה" גם לאחדות הלאומית.¹³ זאת ועוד, הוא מראה כי ציבור זה רואה ברצון העם גורם מרכזי בקביעת מדיניות, לא רק בשל החשיבות שהוא מייחס לשמירה על יציבות השלטון, כפי שטען שפרינצק, אלא משום שרצון העם משקף בעיניו את "רוח האומה", שלה משמעות דתית מקודשת. לטענת דון-יחיא, אם יהיה ברור שרוב העם תומך בהחלטת הממשלה על פינוי יישובים, רוב אנשי הזרם התורני ישלימו עם המהלך ויגיבו כלפיו באיפוק ובריסון, כפי שהיה במקרה של סיני. אלא שזה אינו המצב במקרה של ההתנתקות. הפעם, הסביר, תחושתם היא שההחלטה על הפינוי "התקבלה באופן שאינו הולם את הכללים המקובלים בדמוקרטיה הישראלית, ואינה מבוססת על הכרעת העם", וזו "מחזקת בקרב הציבור הזה את תחושת העוול שנעשה לו ואת אי הנכונות להכיר בלגיטימיות של התכנית הזו ולקבל עליו את הדין".¹⁴

ימי המאבק בהתנתקות

גורמי המשבר ואתגרי הממלכתיות

תהליך ההתנתקות (דצמבר 2003 – אוגוסט 2005) שבסיומו נסוגה ישראל מכל שטחי רצועת עזה ופינתה עשרים וחמישה יישובים: עשרים ואחד ברצועת עזה וארבעה בצפון השומרון, לווה בשורה של מהלכים אשר גרמו לערעור יסודות התפיסה הממלכתית של הזרם התורני, והקשו מאוד, בעיקר על הנוער, ליישב בין עיקרי האמונה שלמדו בבית המדרש ובין המציאות המורכבת בשטח שאֵתה התמודדו.

הגורם העיקרי למשבר היה כמובן תכנית הפינוי עצמה: התחושה שמדינת ישראל

12 רביצקי, שם, עמ' 192–193.

13 דון-יחיא (לעיל הערה 11), עמ' 465.

14 א' דון-יחיא, "דמוקרטיה והלכה בקבלת החלטות מדיניות – מגמות בציונות הדתית על-רקע פולמוס ההתנתקות", תכנית ההתנתקות: הלכה מול דמוקרטיה, יהדות ומדינה – מסות ומחקרים 5, אוניברסיטת בר-אילן רמת-גן, יוני 2005, עמ' 16.

פועלת בניגוד לייעודה הציוני והדתי, ובמקום לחזק את ההתיישבות ולהרחיבה מתכוונת למסור חלקים מארץ ישראל לאויב ולהחריב יישובים, שבחלקם כבר חיים שלושה דורות של מתיישבים. משקלו של גורם זה התחזק עוד יותר בעקבות אופייה של התכנית: היותה מהלך חד-צדדי, שאין בצדו שום תמורה מדינית או ביטחונית. מעבר לקושי האישי של המתיישבים להסביר לעצמם מדוע הם נדרשים לשלם את המחיר היקר של החרבת מפעל חייהם, הייתה זו גם שאלה הלכתית בעבור רבים בחוגי הזרם התורני. לו ההחלטה על הפינוי הייתה בגדר "פיקוח נפש לאומי", כפי שנטען במקרה של פינוי היישובים מסיני (1982), אזי למרות הפגיעה בשלמות הארץ ניתן היה למצוא צידוק הלכתי שיכשיר אותה. אלא שבמקרה של ההתנתקות קשת רחבה של מומחים – מדינאים ובכירי מערכת הביטחון בעבר ובהווה, ביניהם הרמטכ"ל, ראש אמ"ן וראש השב"כ – העריכה שהמהלך החד-צדדי רק ירע את מצבה של מדינת ישראל: יחליש את הגורמים המתונים בחברה הפלסטינית, וייתן רוח גבית לטרור.¹⁵ הערכות אלה העצימו לא רק את חומרת העברה, אלא גם את פוטנציאל ההתנגדות לה.

גורם שני היה בגידתו של ראש הממשלה, אריאל שרון, בבחוריו.¹⁶ במהלך קמפיין הבחירות שלו חזר שרון על התנגדותו למהלכים חד-צדדים בטענה שהם מסכנים את ביטחון ישראל, וכדי להבהיר שאין בכוונתו לפנות יישובים טבע את הסיסמה "דין נצרים וכפר דרום כדין נגבה ותל אביב". החלטתו לפעול בניגוד למנדט שניתן לו ולהתנתק באופן חד-צדדי מרצועת עזה, יצרה בקרב בוחריו לא רק תחושה קשה של בגידה, אלא גם את הרושם שהמהלך שהוא מוביל עומד בניגוד לרצון רוב העם. תחושה זו, שכפי שהסביר דון-יחיא הייתה גם בעלת משמעות תאולוגית, התחזקה עוד יותר בעקבות שני הגורמים הבאים.

גורם שלישי היה הדרך שבה קידם שרון את תכנית ההתנתקות, אשר לדעת מתנגדיו הייתה לא מוסרית, לא הוגנת ולא תקינה מבחינה דמוקרטית.¹⁷ תחושה זו

- 15 במה מרכזית שבה פרשו המומחים את הערכותיהם לגבי ההתנתקות הייתה ספרו של העיתונאי ארי שביט "חלוקת הארץ", ירושלים 2005, שפורסם תוך כדי המאבק בהתנתקות. ראו גם א' אפשטיין, "השלכותיה המדיניות של ההתנתקות: מבט ביקורתי", בתוך: ח' משגב וא' לבל (עורכים), בצל ההתנתקות, ירושלים 2008, עמ' 98–120; מ' יעלון, דרך ארוכה קצרה, תל אביב 2008, עמ' 172–174.
- 16 נ' צור, האיש שהתיר את הרצועה, ירושלים 2006, עמ' 69; י' לוי, "הצבא המשוקע: הצלחת צה"ל בביצוע ההתנתקות", בתוך: י' בר-סימן-טוב (עורך), תכנית ההתנתקות – הרעיון ושברו, ירושלים 2009, עמ' 173; אפשטיין, שם, עמ' 116–117.
- 17 ס' הירש-הפלר, ע' הלפרין וד' קנטי-ניסים, "תכנית ההתנתקות כמהלך 'אנטי דמוקרטי'",

ניזונה משלושה מהלכים עיקריים שביצע שרון: (א) הפרת התחייבותו המפורשת לכבד את הכרעת מתפקדי הליכוד (במאי 2004), והחלטתו להמשיך ולקדם את תכניתו למרות הפסדו במשאל המתפקדים;¹⁸ (ב) הפיטורים של שרי האיחוד הלאומי כדי לייצר רוב בממשלה לאישורה של ההתנתקות (ביוני 2004); (ג) ו"קניית" הניצחון בשני המהלכים שסללו את הדרך ליישום ההתנתקות – העברת תקציב המדינה וסיכול יזמת משאל העם – באמצעות כסף ציבורי גדול: הבטחת תפקידי שרים וסגני שרים לשבעה מחברי מפלגתו (הליכוד), שני סגני שרים ליהדות התורה, ושר נוסף למפלגת העבודה.¹⁹ בעקבות הגילוי קבע "מעריב":

אבדה הבושה, נפרצו המשוכות [...] שרון פעל בבוטות ובראש חוצות כמי שאין עליו מורא. לא מורא החוק ולא דעת הקהל ולא הביקורת הציבורית [...] אם כך זה יימשך, כמה אנו רחוקים ממצב שבו אזרחים שומרי חוק לא יכירו בלגיטימיות של הממשלה? שייאמרו שהכל נקנה בכסף וממילא החלטותיה אינן תקפות?²⁰

ב"דיעות אחרונות" נכתב: "שרון משוכנע שכל דבר שהוא יעשה – יעבור [...] אפילו מינויים שעורייניים [...] השמאל, התקשורת, המערכת המשפטית, כולם מוכנים לקבל הכל בזכות מהלכיו המדיניים. הוא מרגיש מוגן".²¹ גורם רביעי היה התחושה "שעומק העקירה כעומק החקירה", כפי שהגדיר זאת ח"כ צבי הנדל. כלומר, שההתנתקות לא נולדה מתוך מניע טהור וענייני של דאגה לכלל ישראל, אלא ממניע אישי, צר ואינטרסנטי: ניסיונו של ראש הממשלה להיחלץ מהחקירות הפליליות שהתנהלו נגדו. מה שהזין את התחושה הזו היה הקשר הכרונולוגי בין התקדמות תהליך ההתנתקות ובין ההתנהלות המשפטית ב"פרשיות שרון", ובראשה: החלטת היועץ המשפטי לממשלה לסגור שניים מתיקי החקירות שהתנהלו נגד ראש הממשלה בנימוק של חוסר ראיות; והחלטת בג"צ לדחות את העתירה שהוגשה נגד סגירת התיקים, בנימוק ש"העמדתו לדין של ראש ממשלה תביא, קרוב להניח באורח מייד, לשינויים בסדרי השלטון

- בתוך: ח' משגב וא' לבל (לעיל הערה 15), עמ' 123–124.
 18 אפשטיין (לעיל הערה 15), עמ' 118–119; ע' רוט, סוד הכוח – מועצת יש"ע ומאבקה נגד גדר הפרדה ותכנית ההתנתקות, ירושלים 2005, עמ' 118–125; א' רייכנר, כתום המאבק, תל אביב 2010, עמ' 23–35.
 19 ש' ירושלמי, "חוקי הג'ובים של עמרי שרון", כל הזמן, 1.4.2005.
 20 ד' מרגלית, "בלי בושה", מעריב, מוסף שבת, 1.4.2005.
 21 ס' קדמון, "קנה אותי שרון", ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 1.4.2005.

במדינה, ולכך עלולה להיות השפעה דרמטית על המדיניות הנוהגת לפחות בחלק מתחומי העשייה הפוליטית והציבורית".²²

גורם חמישי שערער את התפיסה הממלכתית היה ההתגייסות התקשורתית לקידום ההתנתקות. ביטוי אחד שלה היה הצגת ההתנתקות כמהלך חיוני, תוך הדגשת יתרונותיה והתעלמות מהשלכותיה השליליות, כמו התעצמותו הפוליטית והצבאית של החמאס. מרגע שהתקשורת הבינה שפניו של שרון להתנתקות, היא "תפסה כיסא ליד שולחן הממשלה, כשותפה מלאה לתהליך", טען קלמן ליבסקינד.²³ מבקרים אחרים האשימו אותה כי היא מתפקדת כ"אשת יחסי ציבור" של שרון,²⁴ מביעה בו ובמנהיגותו תמיכה בלתי מסויגת, מתעלמת ממעשיו השנויים במחלוקת²⁵ ומציבה "סימני קריאה וקריאות התפעלות במקום להציב כמה סימני שאלה".²⁶ הדוגמה המובהקת לטענות אלו הייתה "נאום האתרוג" של העיתונאי אמנון אברמוביץ', שבו קרא לשמור על שרון "כמו על אתרוג, גם עם קופסה אטומה, גם עם ספוגית וגם עם צמר גפן [...] לא רק מפני הדגלים הפוליטיים אלא גם מפני הדגלים המשפטיים".²⁷ ביטויים נוספים של ההתגייסות התקשורתית היו: (1) יצירת דה-לגיטימציה לציבור המתנחלים והצגתם כמיעוט קיצוני, מסוכן ואלים, אשר עלול לנסות ולעצור את ההתנתקות באמצעות פעולות אלימות כגון: ירי לעבר הר הבית, הטמנת חומר נפץ בכניסה אליו, השלכת רימון לעבר המתפללים, ירי על חיילים, התנקשות בראשי השלטון והפיכה צבאית. (2) סיקור מניפולטיבי של מתנגדי ההתנתקות שהתאפיין בהצנעה או בהתעלמות מפעולות מחאה דמוקרטיות שבהן השתתפו המונים, ומנגד, במתן בולטות למעשים קיצוניים של בודדים. (3) זריעת דה-מורליזציה בקרב מתנגדי ההתנתקות, שבאה לידי ביטוי ביצירת אווירה שההתנתקות היא עובדה מוגמרת, ובסיקור נרחב של ההכנות המתקדמות בשטח ליישומה, של תכניות הממשלה האטרקטיביות, לכאורה, לשיקום המפונים, של מתיישבים עוזבים את בתיהם לפני תחילת הפינוי וכיו"ב.

22 פס"ד 5675/04, עמ' 228.

23 ק' ליבסקינד, "אשמת התקשורת", מעריב, 2.3.2005.

24 מ' קרמניצר, "בזכות הענייניות, בגנות משוא הפנים", העין השביעית 57, ירושלים יולי 2005.

25 ק' שפרן, "כולנו ישנים במטוס ראש הממשלה", העין השביעית 56, ירושלים מאי 2005.

26 י' קרמניצר, "ברוך הגבור", העין השביעית 56, ירושלים מאי 2005.

27 י' זך, "השומר של אריק", מעריב, 26.4.2005.

גורם שישי למשבר הממלכתיות היה התגייסותן של מערכות השלטון – הפוליטית, הצבאית והמשפטית – לקידום ההתנתקות ולסיכול המחאה נגדה, אשר באה לידי ביטוי בשורה של פעולות: בהגבלות תנועה על בעלי זהות דתית, בשימוש באמצעי הרתעה וענישה מחמירים, באליומות משטרתית, במעצרים המוניים של מפגינים, לרבות קטינים, חלקם לפרקי זמן ממושכים ובתנאים קשים, במעצרי מנע, במעצרי ראוה, במעצרי שווא ובפגיעה חמורה בזכויות העצורים. בדו"ח פנימי של הסנגוריה הציבורית שדלף לתקשורת כחודשיים לאחר פינוי היישובים נכתב כי המשטרה והפרקליטות, בשיתוף פעולה של בתי המשפט, אכפו את החוק על מתנגדי ההתנתקות באופן סלקטיבי "על פי השתייכות פוליטית", תוך "רמיסת זכויות מהותיות ודיוניות של חשודים ונאשמים" באופן שיצר תחושה "שהצורך להרתיע את המתנגדים לתכנית ולסכל כל גורם שיפריע לביצועה, גוברים על כללים בסיסיים הדרושים לניהול הליך פלילי תקין".²⁸ מחברי הדו"ח הביאו לכך מספר דוגמאות, ביניהן שיפוט קולקטיבי של נאשמים ועצורים במקום שיפוט אישי כמקובל; מעצר גורף של חובשי כיפות שנכחו באזור התפרעות, גם כאשר לא היו ראיות לכך שהשתתפו בה; שימוש במעצרים כאמצעי הרתעה; זניחת דרכי הטיפול המיוחדות בבני נוער כאשר דנו בתיקים של עצורי ההתנתקות, ועוד.

סימני המשבר

מהלכים ומגמות אלו יצרו אצל רבים ממתנגדי ההתנתקות תחושות קשות של תסכול, עלבון, כעס, כאב, בגידה, נרדפות, סתימת פיות, אָבדן אמון בדמוקרטיה וניכור הולך וגובר כלפי מוסדות המדינה. בחוגי הזרם התורני, שראו במדינת ישראל את "יסוד כסא ה' בעולם"²⁹ וייחסו לה ולמוסדותיה מעמד של קדושה, לווו תחושות אלה גם במשבר אמוני. זה לא היה שבר דתי במובן של ייאוש מהקב"ה, הדגיש יונה גודמן, "אני לא מכיר אחד שכעס על הקב"ה. הקב"ה היה

28 הדו"ח נחשף לראשונה על ידי אמוץ שפירא ברשת ב' (16.10.2005). ראו גם מ' כהן, "הסנגוריה: זכויותיהם של מתנגדי ההתנתקות נרמסו", מעריב, 19.10.2005; י' יועז, "מסמך בסנגוריה הציבורית: נרמסו זכויות קטינים שנעצרו בהתנתקות", הארץ, 20.10.2005; ועדת חוקה, חוק ומשפט, "דיון בנושא דו"ח הסנגוריה הציבורית", אתר הכנסת, 7.11.2005; י' שלג, המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים ביש"ע – הינתקות 2005 כמקרה מבחן, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 72, 2007, עמ' 61.

29 הראי"ה קוק, אורות, עמ' קס.

בסדר. הכעס היה על המדינה [...] אבל זה סוג של שבר דתי כי אצלנו הממלכתיות היא דתית".³⁰

סימני המשבר נראו כמעט בכל מקום: במפגשים לא פורמליים עם חברים ועם משפחה, בבתי הספר (בכיתות ובחדרי המורים), בתנועות הנוער, באתרי השו"תים ובפורומים השונים באינטרנט, בכנסי פעילים, בכינוסי רבנים ובמאמרים וכתבות שפורסמו בתקשורת הכתובה והאלקטרונית, באתרי הישיבות, בכתבי העת ובעלוני השבת. אופי הדיונים השתנה כמובן מזירה לזירה. אבל בכולן צפו ועלו פחות או יותר אותן השאלות: האם אנחנו באמת נמצאים בעידן הגאולה, או שאולי הרב קוק טעה? האם ניתן להמשיך ולייחס למדינת ישראל הנוכחית ערך של קדושה, כפי שקבע הרב צבי יהודה או שאולי החרדים צודקים ואין לה שום משמעות דתית? האם ההשתלבות במערכות הקיימות היא באמת הדרך לקירוב הגאולה? האם מה שקורה עכשיו אינו מלמד על כישלונה של הדרך, על כך שצריך להתנתק מהמדינה ומוסדותיה ולהשקיע את האנרגיות בבניית אלטרנטיבה מבחוץ? איך ניתן להמשיך להתפלל לשלום המדינה ולהגיד "הלל" כשהיא פועלת בניגוד מוחלט לייעודה הציוני והדתי? איך ניתן להמשיך ולהתגייס לצבא המגרש יהודים ולהתפלל לה' ש"ישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם" (מתוך תפילת "מי שברך" לחיילי צה"ל) של המגרשים?

על תחושת השבר ניתן ללמוד מהשאלות שהפנו בני נוער לרבנים תוך כדי המאבק:

התחלתי לחשוב ברצינות על האפשרות שתתבצע תכנית ההתנתקות, יהודים יגורשו מבתיים באכזריות ואלימות (דבר שאף האנטישמים בגלות לא הרבו לעשות), יעקרו קברים, ינופצו בתי כנסת [...] מעשים שהם בבחינת סטירת לחי לכל המפעל הציוני ותורת ישראל, הגעתי למסקנה שיתכן ויקשה עלי מאוד לשוב ולהזדהות עם הסמלים של המדינה! כיצד אוכל לשיר "התקווה" בגאווה, להניף את דגל המדינה כאשר מעשיה מנוגדים לכל הערכים שלי והיא פועלת נגד עם ישראל וארץ ישראל! מה המשותף שיישאר ביני לבין המדינה? אודה לרב על תשובתו, בטרם אצטרף, חלילה, ל"נטורי קרתא".³¹

30 יונה גודמן, ריאיון, 6.1.2010.

31 שו"ת, אתר מורשת, י"ז בחשוון תשס"ה (1.11.2004).

בעקבות כל המדובר בתקשורת ובעקבות החלטת הממשלה אני רואה את עצמי עומדת ומפנה את גבי למדינה ומרגישה שבעצם החרדים והדרך שלהם בעניין המדינה צודקת! כי אם לא מנהלים את המדינה לפי התורה ואם התורה לא מדריכה אותנו אז הכול מתפורר וחסר בסיס וזה מה שאני רואה שפשוט קורה לנו: מסירת שטחים לגויים (כולל הבתים והריסת בתי כנסת) דבר שמאוד נוגע ללבי ומעציב אותי ממש [...] ואני שואלת את עצמי היכן עם ישראל? האם העם הזה מתחיל להתפורר? האם כל התחייה שדיברו עליה כ"כ הרבה וכל חבלי משיח האם זה סתם, לא נכון כלל? אשליה? אני מרגישה שכל מה שחינכו אותי, כל הדרך שלנו פתאום משנה כיון פתאום מפנה לנו גב [...] ואני שואלת את עצמי האם יש צורך להגיד הלל ביום העצמאות? האם יש צורך לחגוג את יום עצמאות? אולי זה כבר לא יום כ"כ שמח? הרב, אני מרגישה נבגדת מרגישה חסרת אונים וכל עניין התנתקות מכביד על ליבי עושה לי רע מאוד ואין אני רואה שום אור בקצה המנהרה במיוחד שאני מרגישה שאין ביכולתי לשנות שום דבר בנושא.³²

אני מרגישה שנכשלנו. כל הערכים עליהם גדלנו ועליהם אנחנו מאמינים מתנפצים לנו בפרצוף. כל התהליך שהעם עובר עכשיו מוכיח שדרך הציונות הדתית נכשלה. איפה הארץ שעליה חלמנו? אולי זאת לא אתחלתא דגאולה? אנחנו מדברים על גאולה, שיבה לציון, קיום התורה בארצה באופן מלא יותר, ושלים יותר. אני פשוט מרגישה סטירת לחי, בורא עולם החליט לקחת מאתנו חלקים מארצנו! זוהי גאולה?³³ איך אפשר להמשיך להתגייס לצה"ל ולתרום למדינה כשהמדינה מאפשרת מעשה כל כך נורא של עקירת יישובים? יכול להיות שטעינו ומדינת ישראל היא לא "ראשית צמיחת גאולתנו"? יש לי תחושה כאילו הציונות הדתית תורמת למדינה הכול, ובתמורה המדינה מתייחסת אלינו, הציונים הדתיים, כמו אל אזרחים סוג ב'. איך אפשר להמשיך לסבול את זה?³⁴ גם אם היו בהן כמה סימני קריאה, הפניות לרבנים לא נועדו להתריס, אלא נבעו מתוך רצון ותקווה של בני הנוער למצוא תשובות לשאלות הקשות

32 שו"ת, אתר כיפה, כ"ד בניסן תשס"ה (3.5.2005).

33 שו"ת, שם, א' באייר תשס"ה (10.5.2005).

34 שו"ת, שם, י"א באב תשס"ה (16.8.2005).

שהתעוררו אצלם במציאות המורכבת של ערכים מתנגשים שבתוכה הם מצאו את עצמם. אצל חלק מהם הובילו הבלבול, הכעס והכאב גם לביצוע מעשים מתריסים כמו אי-עמידה בזמן התפילות לשלום המדינה ולשלום חיילי צה"ל או ישיבה הפגנתית במהלכן, בטענה ש"במדינה כזאת אין להתפלל לטובת ראשיה"; אי-אמירת "אמן" בסיומן של תפילות אלה; סירוב לחגוג את יום העצמאות, להגיד "הלל" על המדינה או להניף דגל ישראל; ואיום של נערים שלא יתגייסו ל"צבא שמגרש יהודים".

"השבר הזה הוא לא פחות טראומטי מאשר הגירוש עצמו", אמר אליעזר אורבך, אז מזכיר המועצה הדתית בגוש קטיף, והיום יו"ר ועד המתיישבים: "מבחינתי השבר הכי גדול זה כשאנחנו, שמאמינים במדינה ומבחינתנו יש לה ערך של קדושה, צריכים להפציר בבנים, לנסות לשכנע אותם להתגייס".³⁵ אף על פי שקריאות התגר על התפיסה הממלכתית לא הובילו עדיין להסקת מסקנות אופרטיביות, הן עוררו דאגה רבה בקרב ההנהגה. הדרך אל ההתנתקות מערערת את עולמם של בני הנוער בלי קשר לשאלה אם היא תיושם בסופו של דבר או אם לא, התריע יונה גודמן כחצי שנה לפני מועד הפינוי.³⁶ לדבריו:

עלינו לתת את הדעת מה קורה לנוער ציוני דתי, אשר תקופת התבגרותו מלווה בהתקפות והשמצות יומיומיות כלפי הציבור שלו. מה קורה לנוער בגיל ההתבגרות שרוואה או שומע בחדשות שוב ושוב על עימותים קשים בין משטרה, ולעיתים צבא, לבין אנשים הנראים בדיוק כמוהו? מה יחסו של נער למדינה שרוצח לגרש מבתיהם אנשים שאיתם הוא מזדהה? מה קורה לנוער ששומע משני חברים בשכונה איך לילה שלם חקרו אותם במשטרה, אך הם שתקו לחוקר ואמרו לו שזו חקירה פוליטית? ומה יקרה לנוערים אלו אם חלילה יראו תמונות של צבא יהודי מגרש יהודים מחבל ארץ שלם? האתגרים הרוחניים והחינוכיים הם כבר בהווה, ואינם תלויים בשאלה אם יתרחשו דברים קשים בקיץ. כל יחסינו למדינה ומוסדותיה נבחן מחדש [...] חייבים לדבר על הדברים, לסייע לצעירים לגבש השקפת עולם רוחנית כלפי המתרחש [...] הסכנות והקשיים עצומים. הנער עלול לחוש שהכל מתמוטט ושאלו עומדים חלילה לפני חורבן כללי. עלינו

35 י' אטינגר, "צעירים מגוש קטיף הודיעו שלא ילבשו את מדי צה"ל", הארץ, 2.5.2005.

36 י' גודמן, "לא להתנתק מהציונות הדתית", צהר כא, אדר ב' תשס"ה, עמ' 80.

לעזור לו להתבונן במציאות מתוך אמונה בנצח ישראל.³⁷
 "החרב החדה המונפת על מפעל ההתיישבות מאיימת לקעקע גם את תפיסת עולמנו", הזהיר הרב מנחם פליקס:

די בהחלטה עצמה ובצעדים שכבר ננקטו לממשה, כדי להציב סימן שאלה על מדינת ישראל כשלב בשלבי הגאולה. מוסדות השלטון של המדינה – הזרוע המחוקקת, המבצעת והשיפוטית – עושים הכל כדי לנתקה מהקשר היסטורי ומשורשיה היהודיים. הם מוליכים אותה צעד אחר צעד להיות "מדינת כל אזרחיה" [...] המשפט "מדינת ישראל – ראשית צמיחת גאולתנו" נשמע כמנטרה חסרת תוכן. מבוכה זאת אכן מוליכה אחידים מאיתנו להתנגד לא רק למוסדות השלטון ולצעדיו המרושעים אלא גם להתנער מהמדינה עצמה. אם רצוננו למנוע התנתקות של הציבור מהמדינה חובה עלינו לחזור ולשנן את היסודות.³⁸

"מעשי הממשלה ושלוחיה" גורמים לכך "שאנשים חושבים שגם המדינה היא שלילית, וכאלו נעצר תהליך הגאולה", אמר מזכיר ועד רבני יש"ע, הרב יוסי ארציאל, עלינו "להבהיר שתהליך הגאולה נמשך למרות הסיכוכים".³⁹

כל זמן שהמאבק בהתנתקות התנהל במסדרונות הכנסת, נעשתה ההתמודדות עם המשבר בהיקף מצומצם והתמקדה בעיקר בבני הנוער, דרך מערכת החינוך הפורמלית. אולם בראשית אפריל 2005, לאחר שהחוק ליישום ההתנתקות עבר בכנסת, תקציב המדינה אושר, הצעת חוק משאל העם נפלה והמאבק ירד לשטח, פתחה הנהגת הציבור התורני בפעילות חינוכית והסברתית נרחבת בניסיון ליישב את הסתירות, לכאורה, שנוצרו בין החזון האחדותי שהציבו הרב קוק ובנו ובין המציאות הכאוטית, ובמאמץ לייצב מחדש את יסודותיה המעורערים של התפיסה הממלכתית.

דרכי ההתמודדות עם המשבר

תהליך הבירור הרעיוני שנועד ללבן, לחזק ולייצב מחדש את עיקרי התפיסה הממלכתית התנהל בפורומים שונים ובמסגרות משתנות, פורמליות ובלתי

37 י' גודמן, "מה נשתנה הקיץ הזה", בשבע, 21.4.2005.

38 מ' פליקס, "הרהורים ליום העצמאות", מעט מן האור, פרשת קדושים, ד' באייר תשס"ה (13.5.2005).

39 ח' רוטנברג, "פורום הרבנים מתכנס מחדש במטרה לספק ליווי תורני צמוד למאבק בהתנתקות", בשבע, 24.3.2005.

פורמליות, והשתתפו בו רבנים מכל גווי הזרם התורני. ברבים מבתי הספר התורניים נערכו השתלמויות בחדרי המורים, שבהן קיבלו המחנכים כלים להתמודדות עם המשבר שחוו התלמידים ועם השאלות שהתעוררו בעקבותיו. בישיבות הגבוהות (הסדר, ישיבות לאומיות ומדרשות לבנות) ובמכינות, הובילו את תהליך הבירור ראשי המוסדות והר"מים. לצד השיחות והשיעורים הפורמליים התקיימו כל הזמן, הן בבתי הספר הן בישיבות ובמדרשות, שיחות בלתי פורמליות של תלמידים עם מחנכיהם, חלקן פנים אל פנים וחלקן באמצעות שאלות שהפנו אליהם בכתב. בניסיון לתת מענה לקהלים נוספים, פורסמו בפומבי רבות מהשאלות והתשובות (שו"תים) באתרי השו"תים ובאתרי הישיבות באינטרנט. במקרים מסוימים אוגדו שאלות ותשובות של כמה רבנים יחד והופצו לציבור בצורת חוברת.⁴⁰ מסגרות לא פורמליות נוספות שבהן התקיים הדיון היו: תנועות הנוער (בני עקיבא, עזרא ואריאל), מפגשי חברים ומשפחה, פורומים שונים באתרי האינטרנט (כיפה, מורשת, ישיבה, חבריא ב', חברים מקשיבים), כינוסי פעילים, נאומים שנישאו בעצרות השונות, עיתונות הימין הכתובה ("מקור ראשון", "הצופה" ו"בשבוע") והאלקטרונית (ערוץ 7, קטיף.נט), כתיבי עת (כגון "נקודה" ו"צהר") ועלוני פרשת השבוע שחולקו בשבת בבתי הכנסת.⁴¹

ניתוח השיח שהתנהל במסגרות אלה מעלה כי הנהגת הזרם התורני בחרה להבליט ארבעה יסודות מרכזיים בתפיסתה הממלכתית: אופיו ההדרגתי והדיאלקטי של תהליך הגאולה; קדושתה הבלתי מותנית של מדינת ישראל; קדושת שלמות העם והחובה הדתית שלא להתנתק מהעם ומהמדינה; ואבחנה בין המדינה לבין מעשי הממשלה.

הגאולה באה קמעא קמעא

היסוד הראשון, אשר הודגש על ידי כל גווי הזרם התורני, היה שתהליך הגאולה שאנו נמצאים בתוכו הוא תהליך ארוך ואטי, רצוף עליות ומורדות, ומצריך הרבה סבלנות ושאר רוח.

40 ראו למשל ה' כהן (עורך), פסקים ותשובות בעניין מצוות יישוב ארץ-ישראל וגזירת העקירה של יישובים יהודיים בארץ-ישראל, בית-אל תשס"ה; י' גודמן (עורך), בגובה העיניים, ירושלים תשס"ה; א' סדן, נאמנותנו לצבא ולמדינה, עלי 2005.

41 א' אלמוזלינוס, "תכנית ההתנתקות בראי עלוני פרשת השבוע", צ' ראשי ומ' זפט (עורכים), תקשורת ויהדות, פתח תקוה (ללא ציון תאריך), עמ' 239–255.

"אלה שמאוכזבים מאיטיותו של התהליך ומדרך העקלקלות בה הוא מתנהל, מעידים על עצמם כמה הם רחוקים ממנו", אמר הרב יגאל אריאל, והוסיף:

הגאולה באה בדרך הטבע, היא הולכת ומתפתחת לאט, ובינתיים מופיעים הדברים חלקיים וחסרים. אם החזקנו בידינו את חלקה הגדול של הארץ והוא הולך ונשמט מידינו, פירושו של דבר שאנחנו נמצאים באמצע הדרך, ואם רק נשנס מותניים נזכה בע"ה גם להתקדם הלאה [...] ירדה עלינו עצבנות עכשיויסטית, רצון ילדותי, הוליוודי, לראות הכל מיד וכאן. רוצים "משיח עכשיו" ו"שלום עכשיו". דה עקא, הדבר מנוגד למציאות ולדרכי ההשגחה [...] המצב עצמו רע, אבל חכמים לימדו אותנו שהדברים אינם מתרחשים לחינם. הקשיים הם אתגר שצריך להתמודד אתו. תפקידנו לצאת מן המשבר הזה יותר מוסריים, יותר טובים, יותר מאוחדים ויותר ערכיים, גם באופן אישי וגם באופן לאומי. אם נצליח בכך, כבר יצאה ממנו טובה, גם אם הדברים יתגלגלו בדרך אחרת ממה שחשבנו ותכננו.⁴²

"ודאי שמעת מאה פעמים שהגאולה קמעה קמעה", אמר הרב שלמה אבינר, "לא הכל בבת אחת! אור וחושך משמשים בערבוביא, ולאטו כובש האור את דרכו. לפעמים, באורח זמני, גם החושך מנצח [...] שְׁמַח שיש לנו עם, שיש לנו מדינה, שיש לנו צבא".⁴³ אנשים "הכניסו לראש שהכל צריך להיות כאן בנס", אבל "איפה כתוב שלא צריך להיות קשה? אנחנו ממשיכים, גם אם מידי פעם נופלים. הנני להודיע שיהיו קשיים עוד יותר גדולים. לא בגלל שאני נביא, אלא בגלל שדבר גדול הוא מסובך".⁴⁴ "גם אם יש תופעות מעיכות וגם אם יש נסיגות מסוימות בתהליך הגאולה, אין זה מניע לייאוש או פחד", הוסיף הרב דוב ליאור: "הייסורים הקשים שפוקדים אותנו כיום הם פרי חולשתם של אלו הרוצים לטשטש את הזהות היהודית של עמנו, אבל התהליך עצמו הוא תהליך אלוקי, עם כל החולשות הזמניות-החולפות".⁴⁵ הרב זלמן מלמד הדגיש את היסוד הדיאלקטי במשנת הרב קוק ודימה את משבר ההתנתקות ל"יום כביסה" שעושה הקב"ה, כדי לנקות את "הלכלוך הרוחני" שבעולמו:

42 יגאל אריאל, "אמונה וגאולה", בתוך: י' גודמן (לעיל הערה 40), עמ' 21–22.

43 ש' אבינר, "אין לי עם אחר", באהבה ובאמונה, פרשת תרומה, 11.2.2005, ב' באדר א' תשס"ה.

44 הרב ש' אבינר בריאיון שקיים עמו א' בן-חיים, "הולכים למלחמת אחים", מעריב, מוסף שבת, 1.4.2005.

45 "הרב רב ליאור: שירות מילואים כעת הוא סיוע לדבר עבירה", בשבע, 1.4.2005.

ריבוננו של עולם, שהוא בעל הבית של העולם, עושה ניקיון כללי ברשותו הפרטית בעם ישראל בארץ ישראל. הוא מוציא החוצה את כל העיוותים והשחיתויות על-מנת לתקן אותם. והמסתכל מבחוץ, המסתכל באופן שטחי, נראה לו שהכל מושחת שהמצב הרוחני "על הפנים". אך באמת זו תקופה של תיקונים [...] ראש הממשלה ומשפחתו מואשמים בשחיתויות, חברי כנסת נבחרו-העם משנים את השקפת עולמם לפי התפקידים וההטבות שהם מקבלים. הפרקליטות מכסה על מעשים אלו, בית המשפט מתעלם [...] השב"כ שותל פרובוקאטורים שמסייעים לעבירות ואחר-כך מאשימים את המוסתים. שוטרים מעלילים עלילות שווא על אנשים, מאשימים אותם בהכאת שוטרים ובהפרעה לעבודתם, כאשר לא היו דברים מעולם. שופטים מיישרים קו עם המשטרה, הגם שהם יודעים בבירור שהאשמה אינה נכונה ומושיבים אנשים בבית סוהר חודשים ארוכים [...] כל גילויי השחיתות הללו היו כמוסים ומכוסים בתוכי הנפשות וכעת הם יוצאים ומתגלים על-פני השטח [...] פצע מוגלתי, כאשר הוא נפתח והמוגלה יוצאת, המראה יותר חמור משעה שהיה מכוסה, ואולי גם הכאב מתחזק, אבל זו הדרך לריפוי וכך הפצע נפלט מהגוף [...] כך יש לראות את הגזירה הרעה של עקירת יישובים והפקרת חבלי ארץ ישראל לנוכרים.⁴⁶

קדושת המדינה היא בלתי מותנית

היסוד השני, שגם להדגשתו היו שותפים כל גוויני הזרם התורני, היה ש"אין הרע מבטל את הטוב" כלשונו של הרב קוק,⁴⁷ ושהמעשים הרעים שעושה המדינה אינם מבטלים את קדושתה ואת ההתייחסות אליה כאל "ראשית צמיחת גאולתנו". עלינו לפעול לתיקון הקלקולים, אבל גם להבין שקיומם הוא חלק מהיותנו רק בתחילת הדרך.

"כל עוד עם ישראל לא הגיע לשלמותו, אז יש פגמים", הסביר הרב חיים דרוקמן,⁴⁸ וקיומם אינו פוגע כהוא זה בקדושת המדינה. לדבריו, מדינת ישראל

ד' מלמד, "יום כביסה", בשבע, 5.8.2005. 46

הראי"ה קוק, אורות הקודש ג, עמ' שכו. 47

א' פפר, "ראשית צמיחת גאולתנו. למרות הכל", מקור ראשון, יומן שבועי, 1.4.2005. 48

היא "מתנה יקרה מאין כמוה" שקיבלנו מהקב"ה, ועליה חייבים להמשיך ולהודות.⁴⁹ "נכון, לא הכל שלם!" הודה הרב זאב קרוב:

לא כל ארץ ישראל בדינו, לא כולם התקבצו ובאו והשלטון אינו מתנהג כפי שהיינו רוצים. אך יש לזכור כי ברוב חיי עם ישראל בארץ לא היתה שלמות בכל אחד ממרכיבי הגאולה [...] כיהודים מאמינים נודה לבורא עולם על מה שיש ונעשה מאמצים גדולים לתקן את הפגמים. כך היא דרכו של איש אמונה מימים ימימה.⁵⁰

"עצם קיומה של המדינה הוא תהליך אלוקי", הדגיש הרב דוב ליאור: "יש אמנם תופעות חריפות מצד הנהגת המדינה, אבל לא נפסיק לחגוג את יום העצמאות, ולא נפסיק לראות במדינה את צמיחת הגאולה".⁵¹ "קידוש השם שיש במדינתנו, מדינת ישראל, הוא הרבה יותר גדול, אמיתי, ומכריע, מאשר החולשות, הכישלונות, והקשיים הנוראיים שבדרך", אמר הרב רפי פרץ, ששימש אז ראש המכנינה בעצמונה, והיום הרב הראשי של צה"ל: "על דעת האורות והצללים חברנו יחדיו להיות חלק אינטגרלי מנושאי העגלה, כי אנו מאמינים באורות ולא נבהלים מהצללים!"⁵² "אין לנו ספק שכל הזעזוע האדיר העובר על החברה היום, לא בא להסיג אותנו לאחור ואין זה משנה כלל איך המאורעות יתגלגלו", אמר הרב אלי אדלר, והוסיף:

האמונה שלנו בעם ישראל, הוודאות שלנו בתהליך הגאולה, ההכרה הפנימית בסגולתו של הדור הזה, ההבנה העמוקה של מדינת ישראל כראשית צמיחת גאולתנו, ועומק הכרת תפקידנו כלפי אלה – אינן תלויות בדבר, גם לא בכך שלא מפרגנים לנו ואף יורקים עלינו ופוגעים בנו באופן אישי [...] כל מה שקורה היום לא גורם לנו לכעוס על המדינה ולהרגיש מסכנים ובזויים, אלא למלאות אותנו ביתר תודעת שליחות כלפי המשימות הכלל-ישראליות שלנו, שאנחנו באמת בתחילת דרכן [...] הרעיון הזה הולך ונבנה, ודווקא משום שהוא מתעצם ותופס מקום, יש הרבה שמתנגדים לו.⁵³

49 נ' שרגאי, "ערב יום העצמאות, רבין בציונות הדתית מכריזים אמונים למדינת ישראל – אך רק על תנאי", הארץ, 11.5.2005.

50 הרב זאב קרוב, "מדינת ישראל – ראשית צמיחת גאולתנו", אתר מרכז ישיבות בני עקיבא, ללא ציון תאריך.

51 בשבע (לעיל הערה 45).

52 ר' פרץ, "גבורת החיים!" מעט מן האור, פרשת נשא, ג' בסיוון תשס"ה (10.6.2005).

53 א' אדלר, "שו"ת", אתר קטיף.נט, תמוז תשס"ה.

ואף על פי כן לא מתנתקים מהעם ומהמדינה

היסוד השלישי היה שגאולת ישראל היא תהליך כלל ישראלי, ולכן את הקולקולים במדינה ובחברה יש לתקן מבפנים, מתוך העם וביחד אתו. להציע את מדינת ישראל ה"קיימת" אל עבר ייעודה, ולא להקים לה חלופות. להדגשת עיקרון זה היו שותפים כל רבני הזרם התורני, למעט רבני מפלגת תקומה שנמנעו מהתייחסות פומבית לסוגיה.

"גם אני נתקף לפעמים כעס בגלל מה שקורה היום", הודה הרב אלישע אבינר,

והוסיף:

אחר כך מתהפך הכעס לייאוש – ייאוש מהמדינה ומהחברה הישראלית. קול זועק בקרבי: די, עזוב אותם ואת המדינה שלהם. ייפרדו דרכנו, ילכו הם בדרכם ואנחנו בדרכנו [...] נעזוב את המדינה עד שתשקע, נטוש את מנהיגיה עד שיתפוררו. בינתיים נתכנס בתוכנו, נסתגר, נתחזק ונתעודד בינינו לבין עצמנו, נשמור על הגחלת עד שהאבק של המדינה יתפור ונוכל להתחיל הכל מבראשית [...] היו לנו ציפיות שמדינה זו תהיה מיד מדינה של תורה, או לכל הפחות מדינה ציונית חלוצית עם רוח יהודית. כך היה נראה בתחילה, עכשיו יש לנו אכזבות קשות בכל התחומים [...] אבל מדינת ישראל היא הבן שלנו, ולכן לא ניתן לה ליפול. אם חלילה בן נופל לא מזניחים אותו, אלא מנסים לחלץ אותו. גם אם הוא מסרב לקבל את העזרה, מנסים לעזור לו [...] אנחנו ממשכיכים, ונמשיך לעזור לעם ישראל. לא נסתגר ולא נברח. נמשיך להשמיע את קול האמונה על-מנת להשפיע על החברה הישראלית ועל המדינה".⁵⁴

הדרך להגשמת חזונו היא "לא בהתנתקות מהמדינה", הדגיש הרב יעקב

אריאל:

ולא בהכרזה על מדינת ישראל כיום אבל, אלא אדרבה, בהתחברות, בהזדהות, בהודאה לה' על יציאתנו מעבדות לחירות ויציאת תוכן חיובי בתוך חירות זו [...] הדרך היחידה להוביל את מדינת ישראל לקראת ייעודה הוא באמצעות השפעה חיובית.⁵⁵

היחס למדינה ולאזרחיה חייב להתנתק מכל נתק. רק מי ששמח בשמחתה של המדינה, מטה שכם לבניינה וחרד לשלומה יכול לצפות שאזרחי

54 א' אבינר, "מילדים לא מתגרשים", בתוך: י' גודמן (לעיל הערה 40), עמ' 32–34.

55 י' אריאל, "אל ייאוש!" בתוך: י' גודמן, שם, עמ' 23–26.

המדינה יחושו גם בכאב על המחדלים והטעויות של ממשלתם וישתדלו לתקנם. תשובתנו להתנתקות אינה "נתק תחת נתק" אלא דווקא "חבורה תחת חבורה"⁵⁶.

"מדינת ישראל בעצם קיומה, ולמרות כל חולשותיה, חסרונותיה, פגמיה וחולאיה, שאיננו עיוורים מלראותם, ואיננו כהים מלכאוב אותם, היא היא ראשית צמיחת גאולתנו", אמר הרב חיים וידאל:

כל מערכת חיינו האמוניים, הרוחניים, המוסריים והמעשיים שזורים בתוכה, והיא היא הגשר והקשר, הפרוזודור והטרקלין של כל אמונתנו, דעת, עבודת וקרבת א-להים שלנו. ההתמסרות לשמירתה ובניינה, לפיתוחה ושכלולה, **מבפנים ויחד עם כל רבבות עמך בית ישראל באשר הם שם**, היא על כן לנו עבודת ה' היותר עליונה. [ההדגשה במקור, ע"ר]⁵⁷ הרעיון שבשמו אנחנו פועלים אינו "רעיון פרטי", הוסיף הרב אלי אדלר, אלא "רעיון שנועד שבביל האומה כולה, ולכן לא משנה כלל כמה יפגעו בנו במישור האישי [...] התהליכים המתרחשים היום במדינה גורמים לנו להבין עוד יותר כמה תפקידנו נחוץ, כמה אנחנו צריכים להמשיך ולמסור עליו את הנפש ולעשות אותו עוד יותר בגדלות"⁵⁸.

באותו הקשר אמר הרב עזריאל אריאל:

שאיפתנו, כציונים-דתיים, היא להביא את מדינת ישראל להיות המדינה שתממש את הייעוד הגדול שלנו כעם [...] אם נשכח את המטרות הארוכות-טווח שלנו או נתייאש מיכולתנו לפעול למענן [...] נכרה לעצמנו בור עמוק. עלינו להפוך את המהלך הנורא של ההתנתקות להתחברות גדולה ועמוקה, לא רק של העם לארצו, ולא רק של חלקי העם אלו לאלו, אלא גם להתחברות של מדינת ישראל כולה אל החזון שמכוחו הוקמה. חזון שלמענו אנחנו נכונים לשאת בכל הקשיים והתסבוכות שבמהלך הגאולה שבו אנו נמצאים.⁵⁹

56 י' אריאל, "לגוי אחד בארץ", צהר כב, תמוז תשס"ה, עמ' 182.

57 ח' וידאל, "קול קורא – לא נתנתק מהעם ומן המדינה", צהר כא, אדר ב' תשס"ה, עמ' 58.

58 אדלר (לעיל הערה 53); א' אדלר, 2006. אורות מאופל – מכתבים ומאמרים מתקופת

העקירה מגוש קטיף ולאחריה, עצמונה-יתד: הוצאה פרטית, עמ' 114.

59 ע' אריאל, "עין לציון צופיה", בתוך: י' גודמן (לעיל הערה 40), עמ' 27–31.

אבחנה בין המדינה למעשי הממשלה

היסוד הרביעי היה אבחנה ברורה בין הממשלה המתחלפת, שאותה ניתן לצרף לבקר ובין המדינה שהיא קודש, ושסוד לפגוע בה בשום אופן. עיקרון זה היה מקובל על רוב אנשי הזרם התורני ובכללם על מועצת יש"ע ועל רבני "תקומה". מי שחלק עליו היו הרב טאו והאנשים הקרובים לתפיסתו בישיבת הר המור ומחוצה לה, אשר סברו שאין להפריד בין השתיים, ובשל קדושת המדינה יש להיזהר בביקורת גם כלפי הממשלה.⁶⁰

"אצל רבנו [הרב צבי יהודה] התורה והמדינה לא היו ערכים נפרדים המתנגדים זה בזה. אלא ערך אחד והוא התורה, ומכוחה מקבלת המדינה את ערכה הגדול והחשוב", אמר הרב זלמן מלמד, והוסיף: "הממשלה אינה המדינה. ממשלה קמה ונופלת ואחריה באה ממשלה אחרת. המדינה קודש אבל הממשלה אינה קודש אלא אם כן נוהגת על פי התורה".⁶¹ "למרות חולשות גדולות ומעשים רעים שנעשו על ידי שרים וראשי ממשלות, השמחה וההודאה שלנו על יום העצמאות שרירה וקיימת", הדגיש בנו הרב אליעזר מלמד.⁶² "המושג 'מדינת ישראל' אינו מקביל למסד של מדינת ישראל", הסביר חנן פורת:

המדינה היא המפעל האדיר של קיבוץ הגלויות, המפעל האדיר של זקיפות קומתו של עם ישראל והמפעל האדיר של גאולת ארץ ישראל. למפעל הזה יש כלים ארציים – הממשלה, הכנסת וצה"ל, אך מעל השליחים הללו עומד הרעיון המתגשם באמצעותם. לכן, גם כשיש לי דברים חריפים וחמורים מאוד נגד אנשים מסוימים, אפילו נגד ראשי ממשלה ושרים, אני יכול להישאר איתן בהשקפתי כי מדינת ישראל היא יסוד כסא ה' בעולם.⁶³

60 בהקשר זה מעניין לציין כי גם אנשי יצהר שלא נמנו עם הזרם התורני-ממלכתי, סברו שאין לעשות הפרדה בין הממשלה למדינה, אך בהיפוך מוחלט לאנשי ישיבת הר המור מסקנתם הייתה שבשל מעשיה של הממשלה מתערערת גם קדושת המדינה.

61 ז' מלמד, "סירוב פקודה מחזק את צה"ל", בשבע, 24.2.2005.

62 א' מלמד, "להודות ולהלל על גאולתנו", בשבע, 5.5.2005.

63 ש' ברט וי' ברט, בסערת העקירה – עשר שיחות בישיבת הר עציון, תל אביב 2007, עמ' 72.

הרב יעקב אריאל הוסיף עוד:

יש להפריד הפרדה מוחלטת בין מדינה למדיניות. מדיניותה הנוכחית של הממשלה בתחומים שונים אינה עולה בקנה אחד עם דרכה של מדינה יהודית אידיאלית. הקיטוב החברתי, העוני, קריסת שירותי הדת, הבאת נוכרים רבים והכרה ב"גירום", ההחלטה על עקירתם של יישובים יהודים פורחים מעל אדמתם, המסחר בשבת, כל אלו ודומיהם הנם צללים כבדים [...] אנו מצטערים מאוד על צעדיה של ממשלתנו, אולם זו עדיין מדינת ישראל! ביכולתנו לשפר את המצב. ממשלה באה והולכת, אך המדינה עצמה נשארת ותמשיך להתפתח כמדינת ישראל עד בוא הגואל [...] עלינו להודות לה' על כך שיש לנו מדינה משלנו, על-אף הפגמים שבממשלותיה והחסרונות של מנהיגיה.⁶⁴

המדינה איננה "אמצעי, כעין פטיש שבו משתמשים לבנות סוכה, או תנור שאופה את המצות, אלא מעשה שמייס וערך בפני עצמו", אמר הרב דניאל שילה, "לעומת זאת, ממשלה היא מעשה ידי אדם, ותהיה רעה ככל שתהיה – היא איננה מסוגלת לבטל את החסד השמימי של הקמת המדינה".⁶⁵ באופן דומה הסביר גם הרב עזריאל אריאל כי:

היחס שלנו למדינת ישראל אינו נובע ממה שהיא עשתה או עושה. מעשיהם של מוסדות השלטון מכאיבים לנו מאוד, וצודקים אנו לחלוטין בכך שאנו רוגזים ומתקוממים נגדם. אולם הגישה העקרונית שלנו כלפי המדינה אינה נובעת מן העבר, ואף לא מן ההווה. הגישה נסמכת על שאיפותינו הגדולות ביחס לעתיד. זהו ההבדל שבין הציונות הדתית לבין העולם החרדי.⁶⁶

מאמצי ההנהגה לחדד את האבחנה בין הממשלה ובין המדינה הגיעו לשיאם בערב יום העצמאות תשס"ה, כשעלתה על סדר היום הציוני-דתי השאלה כיצד לציין את החג, ואם בכלל ניתן לומר "הלל" על המדינה נוכח התנהלותם של ראשיה ומוסדותיה. בניסיון להסיר את הספק פרסמו הרבנים חיים דרוקמן, יעקב אריאל, שלמה אבינר ואהרן ליכטנשטיין גילוי דעת והבהירו בו כי מעשי הממשלה אינם משנים כהוא זה את היחס אל המדינה:

64 י' אריאל (לעיל הערה 55).

65 י' לונדון, "עכשיו אנחנו מבינים: המציאות שיצרנו – הפיכה", ידיעות אחרונות, המוסף לחג, 22.4.2005.

66 ע' אריאל (לעיל הערה 59).

- א. מדינת ישראל היא ביטוי ממשי של תחיית האומה הישראלית בארצה. מתוך שותפותינו העמוקה יחד עם כלל ישראל אנו רואים במדינת ישראל את מדינתנו שלנו, ומודים לריבוננו של עולם על החסד שגמל עמנו בהקמת המדינה;
- ב. נוסח התפילה לשלום המדינה הנהוג בכל קהילות הציונות הדתית מבטא את ראיית המדינה כראשית צמיחת גאולתנו. אנו רואים בהקמת המדינה חלק מגאולת ישראל ותקומתו בארצו;
- ג. את יום העצמאות אנו חוגגים כיום שבה והודאה לריבוננו של עולם על משמעות הרבדים השונים של מדינת ישראל – על כך שהיא הכלי המבסס את העובדה שדם יהודי אינו הפקר, דרך היותה כלי יסודי לקיום מצוות יישוב הארץ והקמת לאומיותו של עם ישראל ועד להיותה קידוש שמו של ריבוננו של עולם;
- ד. **העובדה כי הממשלה אינה ממלאת את כל ייעודה אינה מונעת אותנו מלהזדהות עם המדינה. יום העצמאות הוא יום חג על עצם קיום הריבונות היהודית, ועל כן אין אנו נמנעים מלחגוג אותו גם בשעה שממשלת ישראל אינה פועלת כראוי** [ההדגשה שלי, ע"ר];
- ה. עם כל הכאב שאנו חשים על דרכה של המדינה, אנו חוגגים את האור ואת הטוב שבה. ואת הכאב על מה שאין בה אנחנו מבטאים בימים אחרים. ביום העצמאות זה נמשיך ונודה לריבוננו של עולם על החסד שגמל עמנו, וכך נקדיש תשומת לב מיוחדת לבירור היעוד של מדינה זו והדרכים בהן אנו יכולים להשפיע על דרכה וקירובה לדמותה הראויה.⁶⁷

בעקבות ההתנתקות

המשבר האמוני שעמו התמודד הציבור התורני במהלך חודשי המאבק בהתנתקות לא נעלם עם יישומה. להפך, פינוי היישובים, והדרך שבה נעשה, תוצאותיו והמסקנות שנגזרו ממנו, יצרו בציבור תחושה של שבר עמוק, אשר לווה בקריאת תגר מחודשת על התפיסה הממלכתית.

67 "אריאל, ח' דרוקמן, ש' אבינר וא' ליכטנשטיין, "גילוי דעת – תפילה לשלום המדינה", מעט מן האור, פרשת קדושים, ד' באייר תשס"ה (13.5.2005).

גורמי המשבר ואתגרי הממלכתיות

- בין הגורמים המרכזיים שיצרו את תחושת המשבר ניתן למנות את:
- א. ההלם והכאב שיצרו מראה היישובים ההרוסים והמהירות שבה חרב מפעל חייהם של אלפי אנשים;
 - ב. הפנמת עוצמתה של ההתגייסות המערכתית לקידום ההתנתקות ולדיכוי המחאה נגדה, והתחזקות התחושה שהמניע המרכזי להתגייסות זו היה רצון של אליטות השמאל לשבור את הצינונות הדתית ולהדירה מעמדות השפעה;⁶⁸ בשם מטרה זו, כך נטען, בחרו התקשורת ומערכות השלטון להתעלם מהפגיעה הקשה בזכויות האדם והאזרח של מתנגדי ההתנתקות, "השלימו עם הפשע הזה והגנו על ביצועו";⁶⁹
 - ג. חוסר ההיערכות של המדינה לקליטת המפונים והשהייה הממושכת שלהם בבתי מלון, אשר לוותה בקשיים נוספים כגון נתק בין הורים לילדים, מחסור בציוד בסיסי שנותר במכולות, אבטלה קשה ומצוקה כלכלית;
 - ד. התחושה שהצבא לא היה רק שותף למעשה הפינוי, אלא אטם את לבו לסבלם של המתיישבים;⁷⁰
 - ה. האדישות שגילה הציבור הרחב, תחילה לפינוי ואחר כך למצבם של המפונים.
- ו. היעדר ההערכה לאיפוק ולאחריות שגילו מתנגדי ההתנתקות, ומתן כל הקרדיט על כך שהאלימות לא פרצה, להתנהלותם של כוחות הביטחון;
 - ז. הקריאות הגוברות בחוגי השמאל ובתקשורת לבצע התנתקות נוספת גם ביהודה ושומרון;
 - ח. הכרזתו של מ"מ ראש הממשלה אהוד אולמרט על כוונתו להרוס את בתי הקבע באבי המאחזים, עמונה, כצעד ראשון לקראת פינוי נרחב של כל המאחזים שהוקמו לאחר מרס 2001, וסירובו להידבר עם הנהגת המתנחלים.
 - ט. המשך הדה-לגיטימציה של המתנחלים בתקשורת.

68 א' לבל, "ההתנתקות": ניסיון לחילופי אליטות בצה"ל ובחברה הישראלית? בתוך: ח' משגב וא' לבל (לעיל הערה 15), עמ' 207-232; ראו גם דיון שהתקיים במכון הישראלי לדמוקרטיה כשבועיים לאחר פינוי היישובים מסגרת "שולחן עגול" תחת הכותרת "איך ממשיכים לאחר ההתנתקות", 7.9.2005.

69 ד' שילה, "שקר האמון והבל הסולידריות", הצופה, 23.9.2005.

70 ע' טמיר, "כולנו הנוער של קיץ תשס"ה", באהבה ובאמונה, פרשת ניצבים, כ"ז באלול תשס"ה.

סימני המשבר

מכלול הגורמים הללו עורר והעצים בחוגי הזרם התורני את התחושות הקשות מימי ההתנתקות, כגון פחד, כעס, נרדפות ניכור כלפי מוסדות השלטון, פגע באמונם בהליך הדמוקרטי וביכולתם להשפיע על גורלם באמצעותו, וערער מחדש את יסודות תפיסתם הממלכתית.

על רקע אווירת המשבר החלו שולי המחנה להתרחב והתחזקו הקריאות להסיק מסקנות אופרטיביות מתהליך ההתנתקות ותוצאותיו: להתנער מהקדושה הבלתי מותנית של המדינה; להבין שאסטרטגיית ההשתלבות נכשלה, להחזיר את כושר ההרתעה שאבד באמצעות מאבק תקיף בפינוי המתקרב; להתנתק פיזית מהמדינה, ובעיקר מנטאלית; לייצר אלטרנטיבה אמונית למערכות הקיימות; ולהכין את התשתית לנטילת הגה השלטון מידי אליטות השמאל.

כמו בימי ההתנתקות, תחושות אלה השתקפו היטב בשאלות שהפנו בני הנוער לרבנים. להלן שתי דוגמאות של שאלות שהופנו לרב שלמה אבינר:

לא למדינה הזאת חיכיתי וייחלתי, היא לא "יסוד כסא ה' בעולם", אלא ריקבון אחד גדול. המדינה רוצה התנתקות? היא תקבל התנתקות! אני מתנתק ממנה בשאת נפש ותולש את התפילה לשלום המדינה מהסידור שלי!⁷¹

אני מרגיש כמו אישה שבעלה בגד בה. אנחנו, הציונות הדתית, כרתנו ברית עם הציונות החילונית, אהבנו אותה וכיבדנו אותה, אך היא בגדה בנו והכתה בנו. לכן אני פורש ממנה, חדל להתנשק אתה, חדל מכל מיני "פנים אל פנים". אם היא רוצה אותי, שתחזור בתשובה ותחזור אחריי.⁷²

דרכי ההתמודדות עם המשבר

הלכי הרוח הללו יצרו דאגה רבה בחוגי ההנהגה של הזרם התורני, וכמו בימי ההתנתקות החלה פעילות חינוכית-הסברתית ענפה לייצובם מחדש של יסודות התפיסה הממלכתית. במסגרת שיח זה, שהתנהל מעל במות רבות ושונות – בכנסים, בשיחות פורמליות ולא פורמליות, מעל גבי העיתונים, האתרים ועלוני השבת – חזרו חברי ההנהגה על עיקרי משנתם האידאולוגית והדגישו כי למרות כל ההתרחשות מדינת ישראל היא עדיין "ראשית צמיחת גאולתנו" ובעלת ערך

71 ש' אבינר, "זו מדינה – זו?!" מעייני הישועה, פרשת ראה, כ"ט באב תשס"ה (3.9.2005).

72 ש' אבינר, "שינוי כיוון", באהבה ובאמונה, פרשת כי-תבוא, כ' באלול תשס"ה (24.9.2005).

של קדושה דתית; כי תהליך הגאולה הוא תהליך אטי וארוך המלווה בירידות ובעלויות; כי אסור להתנתק מכלל ישראל, ויש לעשות אבחנה בין העם, הצבא והמדינה שהם במהותם קדושים, ובין מעשיהם הרעים שאותם צריך לבקר; וכי יש לזכור שהתיקונים הם אטיים ולא יושגו בשבירת כלים.⁷³ "צריך להיזהר לא לריב", אמר הרב מרדכי אליהו, "אין דבר כזה ללכת, לעזוב, אין! אין דבר כזה! צריך להמשיך לעזור! לסייע! הממשלה נכשלה פעם אחת – תלמד מוסר [...] הממשלה מתחלפת. תבוא ממשלה אחרת".⁷⁴ "הקמת המדינה היא קיום מצוות עשה של תורה", הוסיף הרב יעקב פילבר ושאל בתמיהה: "האם יעלה על הדעת שבגלל כמה פושעים שנכשלים בתורה אנחנו נהיה 'ברוגז' עם התורה? כך גם לגבי המדינה, האם בגלל מערכות שלטוניות של ממשלה זו או אחרת הנוהגות שלא כהלכה, האם בגלל זה ניתן גט למדינה?!"⁷⁵ הבעיה שלנו היא לא המדינה, אמר הרב דב ליאור, אלא "שאלה שמנהיגים את המדינה, מנהיגים אותה שלא על פי דרכה של תורה [...] מדינת ישראל היא תופעה אלוקית בדורנו", ולכן משימתנו היא לא להחליף את המדינה, אלא לגרום לכך "שתהיה הנהגה שאכפת לה מעם ישראל ומתורת ישראל".⁷⁶

- 73 ראו למשל א' מלמד, "תפילה לשלום המדינה", מעט מן האור, פרשת ראה, כ"ח באב תשס"ה (2.9.2005); י' הלוי פילבר, "לא להיפרד מן האומה", באהבה ובאמונה, פרשת שופטים, ו' באלול תשס"ה (10.9.2005); י' שרלו, "להתחבר ולא להיבדל", שבתון, פרשת ראה, כ"ט באב תשס"ה (3.9.2005); א' אבינר, "מכתב גלוי אל בני הנוער", באהבה ובאמונה, פרשת ראה, כ"ט באב תשס"ה (3.9.2005); ז' קרוב, "נוכח ולא נתבלבל – זו מדינת ישראל שלנו!" באהבה ובאמונה, פרשת שופטים, ו' באלול תשס"ה (10.9.2005); א' וישליצקי, ונטעתים, גיליון 13, פרשת כי-תבוא, כ' באלול תשס"ה (24.9.2005); ר' פורשטיין, "תשובות לנוער", מעייני הישועה, פרשת ניצבים-וילך, ראש השנה תשס"ו (1.10.2005); י' רוזן, "לא להכות על חטא", שבת בשבתו, פרשת וילך, ה' בתשרי תשס"ו (8.10.2005); ש' אבינר, "אנו בדרך הנכונה", באהבה ובאמונה, פרשת לך לך, י' בחשוון תשס"ו (12.11.2005); ר' פרץ, מכתב לבוגרי המכינה הקדם-צבאית 'עצם', י"ג בחשוון תשס"ו (15.11.2005); צהר, וכל מאמינים – שו"ת בענייני השעה, חוברת שחולקה בבתי הכנסת בערב יום הכיפורים תשס"ו.
- 74 מ' אליהו, "מין הרב", מעייני הישועה, פרשת ניצבים-וילך, ראש השנה תשס"ו (1.10.2005).
- 75 י' פילבר, "אנחנו והמדינה", באהבה ובאמונה, פרשת וילך, ה' בתשרי תשס"ו (8.10.2005).
- 76 ד' ליאור, ועידת הנוער המוביל – כנס היסוד של תנועת קוממיות, מלון שלום ירושלים, 22.12.2005.

סיכום

פינוי היישובים במסגרת ההתנתקות והתנהלות המדינה ומוסדותיה לאורך חודשי התהליך ואחריו העמידו את אנשי הזרם התורני בפני התנגשות ערכית שעוררה אצל רבים מהם סימני שאלה אמוניים, ובראשם שאלת משמעותה הדתית של מדינת ישראל והיחס אליה. החשש שסימני שאלה אלה יובילו לאכזבה מהתאולוגיה הממלכתית ולנטישתה הוביל להתגייסות כללית של רבני הזרם התורני לגווניו בניסיון לייצב מחדש את יסודותיה המעורערים ולהדגיש את עיקריה. תוכנו של מסע ההסברה לימד שקדושת הממלכתיות היא ערך מרכזי בתפיסת העולם של הזרם התורני, ושהיחס אל המדינה אינו מותנה במעשיה של ממשלה זו או אחרת. כן ראינו שבניסיון לאפשר לציבור להתמודד עם ההתנגשות הערכית שחוזה, פירשו רבני הזרם התורני מחדש את אירועי התקופה לאור תורתו של הרב קוק, והדגישו את יסודותיה המתייחסים לפער שבין החזון למציאות ומציגים אותו כחלק בלתי נפרד מתהליך הגאולה, כגון עקרון הקמעא קמעא, המדבר על כך שתהליך הגאולה מעצם טבעו הוא תהליך ארוך ואטי המחייב סבלנות; והעיקרון שתהליך הגאולה דומה לתהליך של לידה, שמרגע שהחל הוא אינו יכול להיעצר, אבל ההתקדמות שבו מלווה בחבלי משיח, בעליות לצד ירידות. בהמשך לכך הדגישו הרבנים שמדינת ישראל הנוכחית היא "יסוד כסא ה' בעולם",⁷⁷ שפְּשָׁלֶיהָ הם חלק בלתי נפרד מהעובדה שהיא בראשית דרכה, ולכן היחס אליה צריך להיות כמו אל ילד שנופל תוך כדי שהוא לומד ללכת: לא להתיאש ממנה, לא להתנתק ממנה, אלא לאהוב אותה, להאמין שככל שתגדל היא תתקרב אל הגשמת ייעודה, ולסייע לה מבפנים, ולא כמטיפים בשער.

בספרו "כשהנבואה מכזיבה", מסביר ליאון פסטינגר כי משבר תאולוגי עלול להוביל לנטישת האמונה שהכזיבה, אבל תגובה זו תימצא בדרך כלל אצל חברים שעוד לפני המשבר היה להם קשר רופף עם הקהילה ותפיסותיה. מנגד, הקולקטיב ינסה להתגבר על הניגוד בין האידאה למציאות באמצעות פעילות דתית מואצת, המשלבת פרשנות מחדש של המציאות, וברוב המקרים תאפשר לו תגובה זו לשרוד את המשבר, ואמונתו אף תתחזק.⁷⁸ ככלל ניתן לומר שכך קרה גם במקרה

77 הראי"ה קוק, אורות, עמ' קס.

78 L. Festinger, H. W. Riecken, & S. Schachter, When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group that Predicted the End of the World, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1956.

של ההתנתקות: בודדים לא שרדו את המשבר וזנחו את התפיסה הממלכתית.⁷⁹ חלק מהם התנתקו מהמדינה מנטלית ובחרו להביע את מחאתם באמצעות פעולות אלימות כמו "תג מחיר". לעומת זאת, הזרם התורני בכללו נותר נאמן לתאולוגיה הממלכתית, ממשיך לייחס למדינת ישראל הנוכחית מעמד של קדושה דתית, מתנגד לכל פגיעה בה, אוסר שימוש באלימות מכל סוג שהוא ומתנגד בתוקף לפעולות "תג מחיר". הקריאות להתנתק מהמדינה, להסתגר ולהקים מערכות אלטרנטיביות, שנשמעו לאחר ההתנתקות, שככו מזמן. צעירי הציונות הדתית ממשיכים להתגייס בהמוניהם ליחידות המובחרות, הבוגרים משתלבים בכל המערכות כבעבר, והתחום המרכזי שאליו מופנים עיקר האנרגיה והמשאבים, לרבות של הגורמים היותר מיליטנטיים, הוא תחום החינוך וההסברה.

79 כדי להדגיש שהממלכתיות היא אבן יסוד בתפיסה הדתית של אנשי הזרם התורני ושעזיבתה כמוה כעזיבת דת, כינה יונה גודמן את התופעה הזו בשם ממל"ש (ממלכתי לשעבר), על משקל דתל"ש (דתי לשעבר), "גודמן, "אבוי, הילד נהיה גבעוני...", עולם קטן, פרשת אמור, י"ב באייר תשע"ב (4.5.2012).